

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2020, 4 (2): 263-281

Din Felsefesinden Dinler Tarihi'ne Dinin Batılı İnşasının Eleştirisi

From Philosophy of Religion to History of Religions Criticism of the
Western Construction of Religion

Rahim AY

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Assistant Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt Uni, Faculty of Islamic Sciences

rahimay@ybu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7267-5205>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 15.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 18.11.2020
Yayın Tarihi / Published : 18.11.2020
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Ay, Rahim. "Din Felsefesinden Dinler Tarihi'ne Dinin Batılı İnşasının Eleştirisi"
Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 4 / 2 (Aralık 2020): 263-281.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Din Felsefesinden Dinler Tarihi'ne Dinin Batılı İnşasının Eleştirisi

Öz

Din felsefesi ile dinler tarihi "din" üzerine felsefi ve tarihsel birtakım incelemeleri ve soruşturmaları içerir. Ancak incelemelerine ve soruşturmalarına konu edindikleri "din" kavramının mahiyetine yönelik derin bir sessizlik ve belirsizlik göze çarpar. Bu disiplinlerde "din" denilince bilimsel bir nesne mi, olgusal bir gerçeklik mi, yoksa ideolojik bir inşa mı kastedildiği belli değildir. Dinler tarihi dinin tarihsel görünümü ve dönüşümlerini mi tasvir eder yoksa Batılı metafizik önyarguların bilimsel bir forma bürünmüş hali midir? Bu makalede Batı'da din felsefesinden dinler tarihi disiplinine seyreden din üzerine yapılmış çalışmaların bazı örtük varsayımları ve problemleri hakkında bir soruşturma yapılacaktır. Makalenin temel iddiası, özel olarak din felsefesi ile dinler tarihi disiplininde kullanılan "din" kavramının Batı merkezci bir gramer tarafından inşa edildiği ve Hristiyan kültürün söz dağarcığı ile şekillendiğidir. Makalede jeneolojik yöntemle dinin Batılı inşasının yarattığı sorunlar dile getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din, Dinler Tarihi, Din Felsefesi, Avrupamerkezcilik, Postkolonyalizm

From Philosophy of Religion to History of Religions Criticism of the Western Construction of Religion

Abstract

Philosophy of religion and history of religions include some philosophical and historical discussion on "religion". However, there is an uncertainty regarding the nature of "religion", which they have acquired the subject of their investigation. In these disciplines, it is not clear whether "religion" is a scientific object, a factual reality, or an ideological construct. In this article, an investigation will be made about some of the implicit assumptions and problems of the studies on religion from philosophy of religion to history of religions discipline in the West. The main claim of the article is that concept of "religion" used in the religious specifically in philosophy of religion and history of religions discipline was constructed by a Western-centric grammar and was shaped by the vocabulary of the Christian culture. In the article, problems caused by the Western construction of religion with the geneological method will be mentioned.

Keywords: Religion, History of Religions, Philosophy of Religion, Eurocentrism, Postcolonialism

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi

Turkey Journal of Theological Studies

[Tiad]

ISSN: 2602-3067

Giriş

Dünya çapında derin, etkili ve karmaşık bir entelektüel ve akademik bir ağ haline gelmiş üniversitelerde fen, doğa ve sağlık bilimleri gibi bilimlerin yanı sıra sosyal bilimler üzerine de çalışmalar yapılmaktadır. Söz konusu bilimlerin benimsedikleri bilim anlayışı, takip ettikleri yöntemler ve kullanmış oldukları kavramlar üzerine birtakım tartışmalar yürütülmektedir. Sosyal bilimler alanında ise bu tartışmalar diğer alanlara nazaran daha yoğun ve derin yaşanmaktadır. Zira sosyal bilimler olgulardan çok kavramlarla iş görmektedir. Kavramlar ise, içinde açık veya zımni birtakım kabuller barındırmaktadır. Thomas Kuhn'un 1962 yılında yayımladığı *The Structure of Scientific Revolutions (Bilimsel Devrimlerin Yapısı)* adlı kitabı¹ bilimlerin önceden belirlenmiş paradigmalara göre iş gördüğünü, bunun en açık örneğinin olguları tasvir veya tahlil ederken tercih ettikleri kavramlarda görüleceğini ifade etmiştir. Sosyal hayatla ilgili bilimsel kavramlar günlük dilde kullanılan kültürel terimlerden doğar. Bu kavramlar bilimsel söyleme taşındığında ve çıktıkları alan ve dönem dışındaki alan ve dönemler hakkında konuşmak için kullanıldığında bazı sorunlara yol açar. Neticede bu kavramların uygulandığı fenomenler tahrife uğramış olur.² Bilimsel bilginin içinden çıktığı toplumun tarihsel dönemlerindeki sosyolojik dönüşümler, bu dönüşümlerin felsefi kavramlarda uğrattığı değişiklikler, Batı bilim felsefesi, bilim sosyolojisi veya psikolojisi tarafından soruşturulmakta ve incelenmektedir. Bu tür soruşturmaların Türkiye'de yeterince yapıldığı görülmektedir.³ Sosyal bilimlerdeki kavramların tarihsel köklerine, çeşitli bağlamlardaki kullanımına felsefi, dinî, toplumsal mahiyetlerine yönelik çok yönlü ve eleştirel bir sorgulamanın bilimsel faaliyetin daha sahil yürütülmesine yararlı olacağı inkâr edilemez.

Max Müller tarafından 1873 yılında yazılan *Introduction to the Science of Religion* adlı eserden sonra din bilimleri olarak adlandırılan alanlar uzun bir zaman diliminden sonra sosyal bilimler alanına dâhil edilmiş ve sosyal bilimler çatısı altındaki bir disiplinler yumağı olarak değerlendirilmiştir. Din bilimleri dinin bilimsel bir konu olarak sosyal bilimlerin verileri açısından incelenmesini ve tartışılmasını ifade etmektedir. Sosyal bilimler alanında yaşanan tartışmaların din bilimine yeteri kadar yansımadağı görülmektedir. Bu makale, din

¹ Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago: University of Chicago Press, 1962).

² Syed Farid Alatas, "Sorunlu 'Religion' Kavramı ve Hinduizm Kurgusunun Biruni'ye Atıfla İncelenmesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 23 (2010), 2; Timothy Fitzgerald, "A Critique of 'Religion' as a Cross-Cultural Category", *Method and Theory in 9/2* (1997), 91-110.

³ Sibel Arkonaç, "Türkiye'de Bilgiyi Ele Almada Meseleler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* 3/22 (2011); ayrıca bkz. Sibel Arkonaç, "Gerçekliğin Yerel İnşasında Kartezyen Olmayan Özne, Öteki, Fail", (Haz. S. Arkonaç), *Doğunun Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), 249-274.

felsefesi ve dinler tarihi disiplinlerinin “din” kavramı etrafında yürüttükleri tartışmalarda dine yükledikleri anlamların eleştirel bir sorgulamasını içermektedir. Zira din felsefesi ile dinler tarihi “din” üzerine felsefi ve tarihsel birtakım incelemeleri ve soruşturmaları içerir. Ancak incelemelerine ve soruşturmalarına konu edindikleri “din” kavramının mahiyetine yönelik derin bir sessizlik ve belirsizlik göze çarpar. Bu disiplinlerde “din” denilince bilimsel bir nesnenin mi, olgusal bir gerçekliğin mi, yoksa ideolojik bir inşanın mı kastedildiği belli değildir. Din felsefesi disiplininde din üzerine felsefi soruşturmalar yapılırken Hristiyan teolojisinin genel ve özel sorunları mı tartışılır, yoksa her dinin özel sorunlarından yola çıkılarak felsefi bir soruşturma mı yapılır? Dinler tarihi, dinin tarihsel görünümünü ve dönüşümlerini mi tasvir eden bir disiplin midir, yoksa Batılı metafizik önyargıların bilimsel bir forma büründürülmüş hali midir? Bu makalede Batı’da din felsefesinden dinler tarihi disiplinine seyreden din üzerine yapılmış çalışmaların bazı örtük varsayımları ve problemleri hakkında bir soruşturma yapılacaktır. Makalenin temel iddiası, genel olarak Batı’da ortaya çıkan din bilimlerinin özel olarak ise din felsefesi ile dinler tarihi disiplininde kullanılan “din” kavramının Batı merkezci bir gramer tarafından inşa edildiği ve Hristiyan kültürün söz dağarcığı ile şekillendiğidir. Hristiyanlık ile ilgili din kavramı ve ilişkili öteki kavramların diğer dinler araştırıldığında da yaygın olarak kullanılması, diğer dinlerin zorunlu olarak Hristiyanlık etkisinde kurgulanıp kurgulanmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Çünkü tarih, antropoloji, sosyoloji ve din felsefesinde bu türden birçok araştırmayı besleyen kavramların Hristiyanlık kaynaklı olduğu görülmektedir.⁴

“Din”e dair bu örtük varsayımlar ve arkaplan ile yüzleşilmediği veya hesaplaşılmadığı takdirde hem akademik olarak hem de entelektüel olarak anlamlı bir mesafe alınamayacaktır. Makalede jeneolojik yöntemle dinin Batılı inşasının yarattığı sorunlar dile getirilecektir. Bu sayede dinler arasındaki belirgin farklılıkların bastırılmasının önüne geçilebilecek ve belli bir kültürde kurgulanmış bir dinin diğer dinlere ontolojik ve epistemolojik şiddet uygulanmasının önüne geçilmiş olacaktır.

1. Dini Akademik Bir Nesne Haline Getirmek

Batı dünyasında on yedinci asırda temelleri atılan yeni bilimin keşfettiği ya da daha doğru deyişle kurguladığı bazı kavramlar vardır. Bunlardan en önemlisi,

⁴ Alatas, “Sorunlu ‘Religion’ Kavramı ve Hinduizm Kurgusunun Biruni’ye Atıfla İncelenmesi”, 21-22, Pramond K. Nayar, “Western Construction of Religion”, *Journal of Cultural and Religious Theory* 6/3 (2005).

eski toplumlarda istikrar ve düzeni sağlayan sosyal bir müessese olarak dinin, tarihin ilk dönemlerinde insanların yanlış algısı sonucu ortaya çıktığı şeklindedir. Buna göre dinin kaynağı, insanların kendi topluluklarına tapmalarıdır. Daha sonra kurumsallaşmış olan bu yapı, toplumların bütünleşip bir düzen içinde yaşamasını sağlayan inanç ve değerlerin kaynağını oluşturmuş; ayrıca bu normlar çerçevesinde bir hayat tarzını kurup denetlemiştir.⁵

Batı akademik dünyasında din kavramı on sekizinci asırda modern devletlerin kolonyal faaliyetleri için önemli bir dayanak olmuştur. Avrupa dışındaki kültürler, misyonerlik faaliyetleri ve akademik çalışmalara *religion* kategorisi altında konu olmuş ve Hıristiyanlara bu şekilde tanıtılmaya başlamıştır. Bu çalışmalar neticesinde Hıristiyanlığa benzemeyen sistemler dinleştirilmiş ve Hinduizm, Taoizm, Budizm gibi pek çok yeni *religion* icat edilmiştir.⁶ Netice itibariyle on dokuzuncu asırda *religion* adı altında bütün dinleri bir arada değerlendiren bir "dünya dinleri"nden bahsetmek mümkün hale gelir.

Atalay'a göre *religion* kavramının tarihsel gelişimi, onun inşa veya icat edildiğini ileri süren yaklaşımlar açısından incelendiğinde dikkat çeken hususların şunlar olduğu görülür:

- 1- Hıristiyan Batı dışında kalan eski medeniyetlerin dillerinde religion kavramına karşılık gelen bir kelimeye rastlanmamaktadır.
- 2- İnsanların daha çok dindar olduklarının düşünüldüğü çağlarda kavram, bugüne nispetle daha az ve bugünkünden farklı maksatlarla kullanılmıştır.
- 3- İslam dışındaki bütün dinlerin isimleri sonradan konulmuştur.
- 4- Diğer medeniyetler Kolonyal dönemde birer din olarak çalışılmaya başlamıştır.
- 5- Son asırda din kavramının tanımlanmasındaki sorun, kavramın kullanılış olup olmadığını sorgulamayı gerektirir.⁷

2. Din Felsefesinin 'Din'i

⁵ Ahmet Zeki Ünal, "Klasik Fransız Sosyoloji Geleneğinde Toplumsal Düzenin Yeniden İnşası Sorunu ve İkame Din", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 18/30 (2016), 33; Durmuş Hocaoğlu, "Din'de 'İkame' Prensibi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2007), 249-298.

⁶ Sare Levin Atalay, "Bir 'Batı İcadı' Olarak Din: 'Religion' Kavramının Modern Batı'da İnşası", *İnsan ve Toplum Dergisi* 6/2 (2016), 41. Timothy Fitzgerald, *The Ideology of Religious Studies* (New York: Oxford University Press, 2000).

⁷ Atalay, "Bir 'Batı İcadı' Olarak Din: 'Religion' Kavramının Modern Batı'da İnşası", 42.

Din felsefesi disiplininde din-felsefe ilişkisi, din dili, din-bilim ilişkisi, din-sanat ilişkisi gibi konular yoğun bir araştırmanın ve tartışmanın konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada hangi dinden bahsedildiği açık değildir. Din felsefesi bütün dinlerde ortak bir kavramdan yola çıkarak dinin yalnızca dinin felsefesini mi yapmaktadır? Ya da belli bir dinden yola çıkarak o dinin temel iddialarının felsefi soruşturmasını mı yapmaktadır? Bu soruların cevaplarına dair bazı imalar olsa da doğrudan bu soru sorulmadığı gibi açık bir şekilde cevabı da verilememektedir. Oysa din felsefesi, belli bir dinin felsefesi olmak durumundadır. Kaldı ki Mehmet Aydın, Türkiye'de bir ilk olarak görülen *Din Felsefesi* adlı kitabında her filozofun din konusunu kendi felsefi duruşu içinde ele aldığını söylemektedir.⁸ Filozofların bile ortak bir anlayışının ve yaklaşımının olmadığı bir yerde doğal olarak "hangi dinin hangi felsefesi?" sorusu gündeme gelmektedir.

Ertürk, din felsefesinin varoluşsal düzlemde bir anlam ifade edebilmesi için hem dinden ne anladığımızın hem de kendi geleneğimizden yola çıkarak bir din felsefesi yapmanın düşünsel ve kültürel otantiklik açısından ne ifade ettiğinin önemli olduğunu belirtmektedir. Ertürk'ün ifadeleriyle; Türkiye'de uygulanan din felsefesi araştırmasının, gerek ele alınan problemler ve bunlara ilişkin tartışmalar ile tüm bunların arka planında yatan varoluşsal kaygılar, gerekse bu problem ve tartışmaların ele alınış biçimini ifade eden felsefe yapma tarzı bakımından büyük ölçüde Batı kültüründen aktarma yapılarak gerçekleştirilen bir araştırma faaliyeti olduğu söylenebilir. Söz konusu Batı kültürü, hem Yahudi-Hristiyan geleneğine dayalı dini kaynağı hem de günümüzdeki seküler yapısı bakımından Müslümanların öz kültür dünyası ve benliğine son derece yabancı bir kültürdür. Böyle bir yabancı kültürün İslam'a ait olmayan problem ve tartışmalarının salt entelektüel bir uğraş olarak dahi olsa sıkça gündeme getirilip irdelenmesi, bu sözde problem ve tartışmaların zamanla özümseyip sindirilmesine ve Müslümanların gerçek meseleleri haline gelmesine sebep olmaktadır. Müslümanların dünyasına başlangıçta yapay bir zihin egzersizi olarak giren ve önce varoluşlarının pratik boyutunu, sonra teorik, hatta itikadi boyutunu işgal eden bu değişim, yavaş yavaş Müslümanların kültürel kişilik ve benliğinin tamamına yayılmakta ve onun yabancılaşmasına yol açmaktadır. Daha vahimi, bu tarz faaliyeti gerçekleştirenler çoğunlukla bu yabancılaşmanın farkında bile varmaz, faaliyetlerine ciddiyet ve zevkle devam ederler. Öyleyse, Türkiye'deki din

⁸ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 1998), 5. Mehmet Ulukütük, "Batı Felsefesi ve 'Taşra'sı: Efendiler İcadı ile Köleler Üretiminin Merkez-Taşra İkileminde Yansımaları", *Uluslararası Katılımlı Birey ve Toplum Dergisi* 8/15 (2018), 31-75.

felsefesi çalışmalarının mevcut haliyle farkında olmadan zevkle gerçekleştirilen bir kültürel *harakirin*in bir parçası görünümünde olduğu söylenebilir.⁹ Ertürk'ün din felsefesi özelinde belirttiği durum aslında felsefe yapmanın kültürel ve toplumsal şartları ile birlikte düşünüldüğünde sadece din felsefesi disiplini açısından değil bir bütün olarak felsefe yapmanın da sahîh zeminlerini aramak açısından önemli görünmektedir. Zira felsefe yapmak bir anlamda kendi sorunlarına, kendi kavramlarına sahip olabilmek için yetkinliğine erişmekle ve kendi sonuçlarına ulaşabilmekle mümkün görünmektedir.¹⁰ Din felsefesi adı altında tarihsel, felsefi, toplumsal ve teolojik olarak Müslümanlara ait olmayan sorunların Müslüman toplumun öz meseleleri imiş gibi tartışılması anlamlı bir faaliyet değildir.

3. Dinler Tarihi'nin Batılı İnşası

Dinler tarihi alanında, bilimsel bir disiplin olarak Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığından itibaren hem dünya dinleriyle ilgili bilgi birikimi hem de dinî olguları incelerken benimsenen yaklaşımlar açısından önemli bir yol alınmıştır. Başlangıçta daha çok karşılaştırmalı bir disiplin olarak düşünülen dinler tarihi alanında daha sonra farklı dinler ve bunlara ait kişiler, kurumlar, kutsal metinler, ritüeller ve diğer birçok konu ile ilgili monografiler ortaya çıkmıştır. Dinler tarihi disiplini, ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra Avrupa üniversitelerinde adına kürsüler kurularak akademide yerini almış, fakat diğer sosyal bilimlerde kendi kimliğini ortaya koymada önemli problemlerle karşılaşmıştır. Başta gelen sorunlardan biri, temel araştırma konusu olan "din" kavramının tanımı ve kökeni meselesidir. Dinler tarihi disiplinindeki yöntem sorunu da önemli ölçüde buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü bilimsel disiplinlerin birini diğerinden ayıran en temel öğe onun konusudur.¹¹ Konusunu belirli bir netlikte tanımlayamamış bir

⁹ Ramazan Ertürk, *Varoluşsal Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: Yarn Yayınları, 2012), 87-88; ayrıca bkz. Mehmet Ulukütük, "Günümüz Türkiye'sinde Otantik Felsefe Arayışları Bağlamında Bize/Kendimize Özgü Bir Din Felsefesi Söylemleri", *İnönü Üniversitesi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Din Bilimleri* 2/1 (2013), 1-24; Mehmet Sait Reçber, "Din Felsefesi Üzerine", *Felsefe Dünyası Dergisi* 55 (2012).

¹⁰ Bkz. Mehmet Ulukütük, "Felsefi Metinlerin Anlaşılmasının Hermeneutik Ufukları: Hakikat, Yöntem ve Tarihselliğin Ufukları", *Uluslararası Dinî ve Felsefi Metinler: 21. Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu*, 20-21 Ekim (İstanbul: 2011); Recep Alpyağıl, *Türkiye'de Otantik Felsefe Yapabilmenin İmkânı ve Din Felsefesi-Paul Ricauer Üzerine Bir Soruşturma-* (İstanbul: İz Yayınları, 2010).

¹¹ Ramazan Adıbelli, "Din'siz Bir Dinler Tarihi İnşa Etmek: 'Din'e İkame Olarak Daniel Dubuisson'un 'Kozmografik Oluşumlar' Kavramı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XLIV/1 (2018), 8; Ömer Faruk Harman, "Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihinin Ortaya Çıkışı (Doğu-Batı)", *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ed. Ali İsrâ Güngör (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Yayınları, 2010), 23- 48.

bilimin akademik olarak da entelektüel olarak da anlamlı araştırma ve inceleme yapması mümkün görünmemektedir. Mesela İslam ve Hinduizm gibi Hıristiyanlık dışındaki dinler söz konusu olduğunda genel anlamda din bilimleri, özel anlamda ise dinler tarihi, Batı'da gelişmiş bir disiplin olması hasebiyle içinde bazı problemler taşımaktadır. Tüm inanç sistemleri, yüce varlık, tabiatüstü alan, insanın bu varlıkla ilişkisi ve ölüm ötesi gibi konular hakkındaki inanç ve uygulamaları içeren bir oluşumu kapsamlı biçimde ifade eden kavramlara sahiptir. Fakat modern din bilimleri ve dinler tarihi disiplini, kavramsallaştırma sürecinde diğer dinlere ait kavramlara genellikle itibar etmemiştir. Bunun en önemli sebebi bizatihi "din" (religion) kavramıdır.¹²

Fransız tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biri Büyük Devrim olarak adlandırılan 1789 tarihli Fransız Devrimi'dir. Bu devrimle hayatın pek çok alanında olduğu gibi din-devlet ve din-toplum ilişkisi de kökten değişmiştir. Fransız Devrimi mutlak monarşiyle birlikte asırlar boyu kralın himayesinde faaliyet yapan Katolikliğin toplum üzerinde kurduğu tahakküme de son vermiştir. Katolik din adamları ile devrim taraftarlarını karşı karşıya getiren sivil savaş sırasında birçok papaz öldürülmüş, bazıları idam edilmiş, kiliseler tahrip edilip yıkılmıştır. Katoliklik ile Devleti birbirinden ayıran bu kanlı olaylar, özellikle Katolik tarafın siyasi otoriteye karşı düşmanca tavır takınmasıyla sonuçlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılda iktidarı elinde bulunduran laiklik yanlısı Cumhuriyetçi hükümet ile Katolik Kilisesi arasındaki gerginlik, 1880 yılında Collège de France'da dinler tarihi kürsüsünün kuruluş aşamasında açığa çıkmıştır. Sorbonne Üniversitesindeki Teoloji Fakültesinin 1886'da kapatılarak yerine Dini Bilimler bölümünün kurulması, Avrupa'daki ilk Dinler Tarihi müzesi olan Musée Guimet'nin Paris'e taşınması tamamıyla Cumhuriyetçi hükümet tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte bundan sonraki her aşamada yani dinler tarihinin Fransa'da kurumsallaşması sürecinin her aşamasında Katolik tarafın bitmek bilmeyen muhalefetiyle karşı karşıya kalınacaktır. Böylesi bir gergin iklim ve ortam, yeni kurulan bu disiplinin teolojiden farklı olmasının yanı sıra onun muhalif hatta düşman olmasını da beraberinde getirmiştir. Fransa'da dinler tarihinin inşa sürecini anlayabilmek için Katolik-laik tartışması, Kilisenin temsil ettiği din ile pozitif bilim arasındaki düşmanlıkların kesinlikle göz önünde bulundurulması gerekir. Diğer yandan dikkat çekici bir önemli nokta ise Fransa'nın sömürgeci politikası ile yeni inşa edilmekte olan sosyal bilimler, özellikle de dinler tarihi disiplini arasındaki örtük ilişkilerdir. Collège de

¹² Alatas, "Sorunlu 'Religion' Kavramı ve Hinduizm Kurgusunun Biruni'ye Atıfla İncelenmesi", s. 21.

France’da ilk dinler tarihi kürsünün kurulması, Dini Bilimler bölümünün açılması, Fransa’daki laikliğin önde gelen mimarı Jules Ferry’nin aynı zamanda sömürgeciliğin şiddetli savunucusu olması tesadüfi olamaz. Buradan dinler tarihi disiplinin Fransa’daki kurumsallaşmasında iç ve dış dinamiklerin birlikte etkili olduğu sonucu çıkarılabilir. Sömürge halklar üzerinde hâkimiyet kurmanın söz konusu halkların dillerine ve dinlerine oryantalist episteme¹³ sayesinde egemen olmaktan geçtiğini fark eden Avrupalıların bilimsel faaliyetlerinin arka planında bu düşünce ve amaç yer almıştır. Bundan dolayı sömürgecilikte birbiriyle yarışan Avrupa devletleri bu yarış bilimsel alanda da sürdürmek istemişlerdir.¹⁴ Dinler tarihinin Katolik-laik çatışmasında teolojinin yerine inşa edilmesi ve sömürgeci emeller için bir alet olarak kullanılması bu disiplinin salt akademik ve bilimsel bir disiplin olarak görülemeyeceğinin kanıtı olarak görülebilir.

Dinler tarihinin oluşumunda, Fransa özelinde Katolik-laik çatışması önemli bir rol oynadığı gibi modern devletlerin sömürgeci amaçları açısından da bir araç olarak görülür. Batı ve Avrupa dışında kalan kültürleri akademik ve ideolojik araştırmaların nesnesi haline getirme sürecinde *religion* kavramsallaştırması bütün dinler için genel bir kategoriye dönüştürülür. Hristiyanlık dışındaki dinlerin temel kavram ve inanç unsurları, Hristiyanlara tanıtılma adı altında tercüme edilir.¹⁵ On dokuzuncu asırda ise bu türden tercüme üst bir dil olarak dünya dinleri kategorisinde ele alınmaya başlar.¹⁶ Yirminci asırdan itibaren de *religion* kavramı paradoksal şekilde dinlerin modern algıda eski

¹³ Oryantalist epistemenin eleştirel bir çözümlemesi için geniş bir literatür olmakla birlikte özellikle şu eserlere müracaat edilebilir: Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*, Çev. Berna Yıldırım (İstanbul: Metis Yayınları, 2006); Enver Abdülmelik, “Krizdeki Oryantalizm”, der: A. L. Tibawi, Enver Abdülmelik ve Hamid Algar, *Krizdeki Oryantalizm: Eleştiriler* (İstanbul: Yöneliş, 1998); Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2014); Richard King, *Orientalism and Religion: Post-Colonial Theory, India and “The Mystic East”* (London and New York: Roudedge, 2001); Samir Amin, *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Sert (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993).

¹⁴ Ramazan Adıbelli, “Katolik-Laik Tartışması Bağlamında Fransa’da Dinler Tarihi Disiplininin Oluşum Süreci”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/1 (2012), 132-133; Adıbelli, Ramazan, “Mircea Eliade’ı Yakmak mı Gerek? Eliade’a Fransa’da Yöneltilen Eleştirilerin İdeolojik Boyutu”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, no. 25 (2012): 115-138.

Saler, Benson. *Conceptualizing Religion: Immanent Anthropologists, Transcendent Natives, and Unbounded Categories*. Benson Saler. Leiden: E. J. Brill, 1993.

¹⁵ Tercüme sorunu salt teolojik düzlemde bir dinin kavramlarının başka bir dine tercüme sorunu olarak sınırlandırılmaz. Aslında olan dinin seküler olana tercüme edilmesidir. Bu konuda ayrıntılı ve önemli bilgiler için bkz. Asad, Talal, *Secular Translations: Nation-State, Modern Self, and Calculative Reason*, New York, NY: Columbia University Press, 2018.

¹⁶ Atalay, “Bir ‘Batı İcadı’ Olarak Din: ‘Religion’ Kavramının Modern Batı’da İnşası”, 41.

önemini yitirmeye başlamasına rağmen ısrarlı bir şekilde yeniden tanımlanmaya başlar.¹⁷

Dinler Tarihi'nin akademik ve bilimsel bir disiplinin ötesinde olması durumunu Daniel Dubuisson, provokatif eseri *The Western Construction of Religion (Dinin Batılı İnşası)* adlı eserinde de dinler tarihinin jeneolojik eleştirisi bağlamında dile getirir. Dubuisson'a göre dinler tarihi kavramı, Batı kültürüne özgüdür ve doğası gereği teolojik ve fenomenolojiktir; dinler tarihi disiplinine yönelik inşacı bir bakış açısıyla yaklaşılmaktadır. O'na göre 'din' yerine 'kozmoğrafik oluşumlar' kavramı kullanılmalıdır.¹⁸ Dini fenomenler, somutlaşmış bireyleri sosyal, kültürel ve kozmik düzenlere bağlayan söylemsel yapılar olarak alınmalıdır. Aslında Dubuisson'un çalışmasının temelde iki amacı vardır. Bir taraftan o, dinler tarihi disiplini ve din araştırmalarında kullanıldığı anlamda *din* kavramının radikal bir eleştirisini yapar. Diğer taraftan da insani durum dediği bir şeyle uyumlu olan bir antropolojiyi tasdik eder.¹⁹ Dubuisson'a göre, din sadece Batı medeniyetinin merkezi kavramı değil, ayrıca onun hâkim olduğu dünyayı düşünme sürecinde Batının kendisidir. Batı, Batı'nın dışında yer alan diğerlerinden bahsettiğinde bile, kendisi hakkında kendisine hitap eder.²⁰ O, modern din bilimindeki din kavramının kullanımının ideolojik bir inşa olduğunu düşünür ve onun yerine kozmoğrafik formasyon kavramını kullanmayı teklif eder. Onun din kavramının yetersizliğine ilişkin vurgusu, ilk değildir. Benzer fikirleri ondan önce W.C. Smith'den N. Smart'a kadar pek çok araştırmacı dillendirmiştir.

Dubuisson'un asli ilgisi, dinler tarihinden Batılı metafizik ön yargıları kaldırebilmektir. Dubuisson, insanlığın doğal olarak dini olduğu biçimindeki fenomenolojik iddiayı sorgulamaya çalışır. Ona göre din fenomenologları bu düşünceyi, ilkin Kilise babalarından alırlar ve bu görüş Calvin'den Durkheim'a

¹⁷ Atalay, "Bir 'Batılı İcadı' Olarak Din: 'Religion' Kavramının Modern Batı'da İnşası", 39.

¹⁸ Adibelli, "Din'siz Bir Dinler Tarih İnşa Etmek: 'Din'e İkame Olarak Daniel Dubuisson'un 'Kozmoğrafik Oluşumlar' Kavramı", 7-40. Daniel Dubuisson, *The Western Constructin of Religion: Myths, Knowledge and Ideology*, Trans. William Sayers (Baltimore: John Hopkins University Press, 2003).

¹⁹ Wilhelm Dupre, "Critique and Challenge: Some Remarks on Daniel Dubuisson's Critique of The Concept of Religion", *Review Symposium* ed. Steven Engler, Dean Miller, *Religion*, 36 (2006), 140-141. Segal, "Dubuisson's Western Construction of Religion", *Review Symposium*, ed. Steven Engler, Dean Miller. *Religion* 36 (2006).

²⁰ Dupre, "Critique and Challenge: Some Remarks on Daniel Dubuisson's Critique of The Concept of Religion", 141; Hughes, Aaron, "Haven't We Been here Before? Rehabilitating Religion in Light of Dubuisson's Critique", *Review Symposium* ed. Steven Engler, Dean Miller, *Religion*, 36, 2006.

pek çok Batılı düşünürün eserlerinde ifadesini bulur. Batılı entelektüel söz dağarcığı ve düşünme biçimi, Hıristiyan kültürce şekillenmiştir.²¹

Dubuisson, dinler tarihinin kendi kavramlarını, yöntem ve analitik prosedürlerini oluştururken, Batılı varlık tasavvuruna ve etno-merkezci bir bakışa sahip olduğuna dikkat çeker. Dubuisson'un amacı, dinler tarihini totalitesi içinde görmeye çalışmak değil, din nosyonu gibi sade bir soruyla ilgilenmektir. Onun çalışmasının temel konusu, merkezi bir nosyon olan din konusunun gerçekte modern Batılı bilimin, insanlığı kavrama konusundaki belli iddialardan başka bir şey olmadığı hususudur. Temel sorulardan biri, Batılı antropolojinin gerçek ve evrensel insanlığı ve ötekini araştırdığını iddia ettiğinde, Batılı kategorilerden ve onların dünyayı kavrama biçimlerinden farklı bir şey mi sunmaktadır?²² Dubuisson'un bu soruya cevabı olumsuzdur; ancak burada Dubuisson, Batılıların diğer dinleri ve onların mensuplarına kendi kategorilerini empoze ettiklerini ve onların inancını yanlış olarak telakki ettiklerini kabul etmek durumunda olmadığını ifade eden Dupre gibi yazarların eleştirilerine muhatap olur.²³

Dinler tarihinin ideolojisini, onun dinler tarihini dindar insanı anlamada araç olarak gören bakışında tanırız. Zira bu tasavvur, dini, insanı kutsala bağlayan bir bağ olarak görmekle, dinler tarihinin semavi evrenselciliğini açıklama konusu olmaktan muhafaza eder. Dubuisson, sosyal bilimlerin doğuşunda bilim ve ideolojinin birlikte hareket ettiğini, evrim teorisinin biyolojiden topluma, sonrasında da toplumdan dine uygulandığını belirtir. İndirgemeci olan ideolojinin yardımıyla bilim, ilkel vs. medeni, Batılı vs. Doğulu gibi şematik karşıtlıklara dayalı bir anlayışı icat etmiştir. Buradan Batı, hiçbir rakibi olmayan, eşsiz ve kendisine meydan okunamaz bir medeniyet olarak tasavvur edilir. On dokuzuncu asırdaki mit çalışmalarında Batı'nın üstünlüğü önyargısı ifade edilir, on dokuzuncu asrın ikinci yarısında dinler tarihçileri tarafından ortaya konan basit düşünceye dayalı evrimcilik, basit bir montajdı. Evrim tarihe uygulandığında, tarihle ilgili tek sesli bir resim elde edildi. Bu evrede evrimci düşünce halklar arasındaki hâkim katı hiyerarşinin yeniden üretimini mümkün kıldı. İlerlemeci evrim anlayışı Batı kültürüne bir ayrıcalık kazandırdı ve evrimciliğin ilerlemeci teodisesi, dünyanın ahenkli vizyonunu, geleneksel kozmogoniler biçiminde düşündü. Böylece Dubuisson, Kippenberg'ten farklı olarak modern bir düşüncenin yani evrimciliğin geleneksel kozmolojilerdeki gibi organize ve hiyerarşik olduğuna dikkat çekerken, modernlikle gelenek arasındaki sürekliliğe dikkat çekmez, daha çok onun icadından ve

²¹ Daniel Dubuisson, "Response", *Review Symposium* ed. Steven Engler, Dean Miller, *Religion* 36 (2006), 165-166.

²² Dubuisson, "Response", 5-6

²³ Dupre, "Critique and Challenge: Some Remarks on Daniel Dubuisson's Critique of The Concept of Religion", 143

kurgulanmasından bahseder. Dinleri pozitivist çerçevede takdim eden tarih, kader, kurtuluş gibi dini terimler yerine ilerleme, evrim gibi laik terimleri kullanırlar. Çağdaş bilimin temel amacı ise, Avrupa'nın hem kültürel hem de bilimsel üstünlüğünü ispatlamaktır.²⁴

Bilim, özne ile nesne arasında köklü ayırma dayalı Kartezyen bir zeminde gerçekleşmez. Çünkü saf ve masum bir bilim yoktur, bilimsel etkinlik, sonsuz yeniden anlatımlar ve modifikasyonların neticesidir. Olgulara ve kavramlara dayalı teoriler inşa etmenin bizatihi kendisi değer yüklüdür. Pozitivist yaklaşımın yakın döneme kadar bu alandaki evrenselcilik, tarafsızlık ve değerden bağımsızlık söylemleri köklü eleştirilere ve sorgulamalara maruz kalmıştır. Bu anlamda bilimsel bir disiplin olarak dinler tarihi, kurucu evresi boyunca araya giren pek çok çelişkili unsurları hesaba katmalıdır. Dinin varoluşu ve gerçekliği antropolojik delile değil, poetik etkinliğe dayanır. Gerçek anlamda hiçbir bilimsellik taşımayan bu yapı, Hıristiyan Batı'nın kendi nosyonları çerçevesinde oluşturduğu bir mahiyete sahiptir. On dokuzuncu asırda Hıristiyan teolojisinin dogmatizmin bilimsel bir modele hizmet edecek şekilde kullanılması, bilimde yeni bir paradigmayı tesis eden pozitivist-rasyonalist anlayış, kendi hâkimiyet alanını genişletmek için ötekiyi çarpık biçimde sunmuştur. Modern dünyadan çok uzak tarih öncesi insanla ilgili keşif, onun, kaba ve Kitab-ı Mukaddes'in insan anlayışından tamamen farklı birisi olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu bağlamda vahşi ya da ilkel denem toplumlara ilgi artmış ve antik dillerin öğrenimi sayesinde Mısır ve Hindistan gibi kültürlerin incelemesi mümkün olmuştur.²⁵

4. Dinin Batılı İnşası

Batı dünyası bazı felsefi ve ilmî hususlarda eski Yunan'dan etkilenmekle beraber, Rönesans döneminde bu etki zirveye ulaşmıştı. Hıristiyanlık, dinî açıdan Yahudi geleneğinden gelmesine rağmen "din" kavramını eski putperest Roma'dan almıştı. Cicero, "Tanrıların Mahiyeti" isimli kitabında *religio* kavramını, unutmak anlamına gelen *negligere* kavramının zıddı olarak *re-legere* anlamından türetmişti. Bu kavram kısaca Tanrılara bağlılığı ve onları unutmamak için tekrar tekrar okuyarak hatırlamak anlamına geliyordu.²⁶ Sanskritçede din için *dharma*, Hintçede *rta(rita)*²⁷, Çince *chung cihiao (cong ciao)*

²⁴ Dubuisson, "Response", 147-150.

²⁵ Dubuisson, "Response", 156-159

²⁶ Günay Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXVIII (1986), 217; Frederick J. Streng, "Studying Religion: Possibilities and Limitations of Different Definitions", *Journal of the American Academy of Religion* 40/2 (1972), 219-237.

²⁷ Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", 218.

kavramı kullanılıyordu.²⁸ Batı dünyasında tarihsel süreçte dinin, tarihçiler, teologlar, filozoflar, sosyologlar, psikologlar ve sair bilim insanları tarafından çok çeşitli tarif ve tasvirleri yapılmıştır.²⁹ Dinin çeşitli tarifleri arasındaki temel ayrılık, hem din probleminin çok yönlülüğünden ve müphemliğinden hem de onu tarif edenlerin öznel görüş ve duyularındaki farklılıktan kaynaklanır. İnsanlık tarihi kadar eski olan bir olgunun tarifinde, insanların ondan ne beklediklerinin de büyük etkisi vardır. Bununla birlikte dinin bütün dinleri içine alabilecek kapsamlı doğru bir tanımı, yalnızca din kavramının sınırları kesin bir şekilde belirlendikten sonra yapılabilir.³⁰

Batı dünyası, on sekizinci yüzyılda Hıristiyanlığı 'gerçek din' (*true religion*) ve medeni olmanın vazgeçilmez gereği olarak kabul etmiştir.³¹

Talal Asad, Geertz'in, "O halde, dinin antropolojik açıdan incelenmesi iki aşamalı bir işlem gerektirir: evvela, *bizatihi dini* oluşturan sembollerde somutlaşan anlam sistemlerinin çözümlenmesi; sonra ise, bu sistemlerin toplumsal-yapısal ve psikolojik süreçlerle ilişkisinin kurulması" şeklinde ifade ettiği şeyin makul olmakla birlikte aslında yanlış bir yaklaşım olduğunu ifade eder. Ardından da şu önemli sorularını sıralar:

- 1- Dinsel semboller, sözcük analogisiyle, anlamı taşıyan araçlar şeklinde anlaşıldığı takdirde söz konusu anlam, kullanıldığı toplumun yaşam tarzından bağımsız olarak kurulabilir mi?
- 2- Dinsel semboller, kutsal bir metnin ayetleri gibi düşünüldüğünde, doğru okumayı garanti eden toplumsal disiplinler göz ardı edilerek, ne anlama geldikleri bilinebilir mi?
- 3- Dinsel semboller deneyimleri düzenleyen kavramlar olarak düşünüldüğünde, onlar hakkında nasıl yetkilendirildikleri göz ardı edilerek şey söylenebilir mi?
- 4- Dinsel semboller üzerinden deneyimlenen şeyin özünde toplumsal dünya değil, manevi dünya olduğu öne sürülse bile, toplumsal dünyadaki koşulların böyle bir deneyimi erişilir kılmakla hiç ilgisinin olmadığı söylenebilir mi?
- 5- Din terbiyesi kavramı, tamamen içi boş bir kavram mıdır?

²⁸ Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", 219.

²⁹ Batı dünyasında dinin çeşitli düşünürlerce nasıl tarif edildiğinin tasviri için bkz. Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", 223-226.

³⁰ Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", 226.

³¹ Atalay, "Bir 'Batı İcadı' Olarak Din: 'Religion' Kavramının Modern Batı'da İnşası", 35. McCutcheon, Russell, "The Resiliency of Conceptual Anachronisms. On Knowing The Limits of the 'West' and 'Religion', *Review Symposium* ed. Steven Engler, Dean Miller, *Religion* 36 (2006), 161-162.

Asad'a göre mesele, dinsel pratik ve sözcelerin anlamlarını toplumsal olgularda aramak değildir; mesele, dinsel pratik ve sözcelerin imkânının ve sahip oldukları otoriter statünün tarihsel olarak özgül disiplin ve güçlerin eseri olarak açıklanmasıdır. *Belirli* dinlerin antropolojik araştırmacılarının bu noktadan yola çıkmaları ve "din" diye *tercüme* edilen kapsamlı kavramın içini bir anlamda boşaltıp yerine incelediği olgunun tarihsel kimliğine göre heterojen öğeler koymaları gerekir.³² Dinin evrensel bir tanımını yapılamaz, çünkü dinin kurucu öge ve ilişkilerinin tarihsel özgüllüğü kadar, bu tarz bir tanımın kendisi de söylemsel süreçlerin tarihsel ürünüdür. Buna rağmen Geertz evrensel, antropolojik bir tanım yapmak istediğini belirtir: Geertz'e göre, din, (1) bir semboller sitemidir, (2) insanda güçlü, kapsamlı, kalıcı haletiruhiye ve motivasyonlar oluşturmak üzere (3) genel bir varoluş düzenine dair kavrayışlar formüle eder ve (4) bu kavrayışları bürüdüğü olgusal aurası sayesinde (5) haletiruhiye ve motivasyonlar benzersiz bir gerçekliğe sahip görünür.³³ Asad, bu sembol tanımını sınırlı ve çelişkili bulur; çünkü sembolün bir kavrayışa araç hizmeti gören herhangi bir nesne, olay, eylem ya da ilişki mi, yoksa Geertz'in dediği gibi kavrayışın bizzat kendisi mi olduğu belli değildir.³⁴ Asad'a göre bu gelgitler, izahta bilişsel meseleler ile iletişimsel meselelerin karıştırıldığını göstermektedir. Bu durum, sosyal pratikte söylem ile anlama arasında ne gibi ilişkilerin olduğunu incelemeyi zorlaştırır.³⁵

Asad'ın vurguladığı önemli nokta, din üzerine çalışmanın belirli bir din hakkında olacağı ve din diye tercüme edilen kavramın homojen değil bilakis heterojen olduğudur. Dinler tarihinde "din" üzerine yapılan araştırmalarda dinin içi, tek bir kültürün, tek bir tarihin ve tek bir teolojinin verileriyle doldurup diğer bütün dinlere bu nazarla bakılırsa yapılan faaliyetin adı dinler tarihi olmaktan ziyade, dinler tarihi adıyla diğer dinlerin akademik sömürüsüne ve manipülasyonuna hizmet edecektir.

Asad'ın vurgusunu anlamak için Kur'an'da din kavramının kullanıldığı bağlamlara bakılabilir. Firavun dini, İbrahim'in dini, öncekilerin dini, hak din,

³² Talal Asad, "Antropolojik bir Kategori olarak Dinin İnşası", *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2007), 135. Gabriele Marranci, "İslâm'ı İncelemekten Müslümanları İncelemeye: Bir İslâm Antropolojisine Doğru", çev. Mikail Özer, *Birey ve Toplum* 3/6 (2013), 193-221; Talal Asad, *Idea of an Anthropology of Islam*, Occasional Paper Series, Center For Contemporary Arab Studies (Washington Georgetown: University, 1986); Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, Çev. Tayfun Atay (Ankara: İmge Kitabevi, 2004).

³³ Talal Asad, *Dinin Soykütükleri Hristiyanlıkta ve İslam'da İktidarın Nedenleri ve Disiplin*, çev. Ayet Aram Tekin (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 44.

³⁴ Asad, *Dinin Soykütükleri*, 44.

³⁵ Asad, *Dinin Soykütükleri*, 45.

Allah'ın dini gibi kavramlar Kur'an'da din kavramının pek çok bağlamda kullanıldığını ve dinler ile hak din arasındaki ayrımın altının özellikle çizildiği görülmektedir.³⁶

Sonuç

Din bilimleri adı altında din hakkında yürütülen çalışmalar önceleri Batı-dışı ilkel kabile ve toplumları açıklamanın aracı olarak önce antropolojiye, sonrasında ise sosyal bilimlere dâhil edilmiş ve sosyal bilimler çatısı altındaki bir disiplinler yumağı olarak değerlendirilmiştir. Buna göre din bilimleri, dinin bilimsel bir konu ve problem olarak sosyal bilimlerin metodolojisi ve verileri açısından incelenmesini ve tartışılmasını ifade etmektedir. Makalede din felsefesi ile dinler tarihi disiplinlerinin “din” etrafında yürüttükleri tartışmalarda dine yükledikleri anlamlar eleştirel bir yaklaşımla araştırılmıştır. Araştırmamızda başta Din Felsefesi ve Dinler Tarihi olmak üzere “din” üzerine gerçekleştirilen bazı felsefi ve tarihsel inceleme ve soruşturmaların, hesabı verilmemiş ama önceden verili kabul edilmiş Avrupamerkezci ve belli bir kültüre, tarihe ve teolojiye göreli bir “din” kavramından hareketle yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu disiplinler, inceleme ve soruşturma konusu edindikleri “din” kavramının mahiyetine yönelik derin bir sessizlik ve belirsizlik içindedirler. Bu disiplinlerde “din” kavramı ile bilimsel bir nesnenin mi, olgusal bir gerçekliğin mi, yoksa ideolojik bir inşanın mı amaçlandığı net olmamakla birlikte homojen Batı kültürüne ve ilkel ötekiler kurgusuna dayanmaktadır. Diğer yandan Din Felsefesi disiplininde de din üzerine felsefi soruşturmalar yapılırken, filozofların felsefi duruşlarının bile önemli olduğu belirtilmesine rağmen bunun pratikte ne kadar gözetildiği açık değildir. Din felsefesinin Hristiyan teolojisinin genel ve özel sorunlarını mı tartıştığı, yoksa önceden varsayılan bir dinin özel sorunlarından mı yola çıktığı belli değildir. “Din”in Batılı inşasının büyük sorunlara yol açtığı disiplin Dinler Tarihi olarak görünmektedir. Zira Dinler Tarihinin, dinin tarihsel görünümüleri ve dönüşümlerini mi tasvir ettiği, dinlerin Batılı metafizik önyarguların bilimsel bir forma bürünmüş hali mi olup olmadığı meselesi açık değildir. Geçmişe nazaran bu alanda yapılan yeni çalışmalarda bu sorunların daha ayrıntılı ve derinlemesine ele alındığı görülmektedir. Dinler Tarihi disiplininin geleceği açısından bu durum son derece önemli bir gelişmedir.

Makalemizde ortaya koymaya çalıştığımız gibi Batı'da din felsefesinden dinler tarihi disiplinine seyreden din üzerine yapılmış çalışmaların bazı örtük varsayımları ve problemleri hakkında yapılacak soruşturmalar, Batı'nın dinler tarihi disiplini üzerindeki önyargularının ve manipülatif kurgularının

³⁶ Abdurrahman Küçük, “ Kur'an'da Din ve Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları II, (Sempozyum, 20-21 Kasım Konya)* (Ankara: Dinler Tarihi Yayınları, 2000), 7.

sorgulanmasına katkıda bulunabilir. Zira her geçen gün daha net bir şekilde anlaşılacaktır ki Batı'da ortaya çıkan din bilimleri, özel olarak ise din felsefesi ile dinler tarihi disiplininde kullanılan "din" kavramı Batı merkezci bir gramer ve ideoloji tarafından inşa edilmiştir. "Din"e dair bu örtük varsayımlar ve arkaplan ile yüzleşilmediği veya hesaplaşılmadığı takdirde hem akademik olarak hem de entelektüel olarak anlamlı bir mesafe alınamayacaktır. Makalede dinin Batılı inşasının yarattığı sorunlar jeneolojik yöntemle ortaya konmuştur. Bu sayede dinler arasındaki belirgin farklılıkların bastırılmasının önüne geçilebilecek ve belli bir kültürde kurgulanmış bir dinin diğer dinlere ontolojik ve epistemolojik şiddet uygulanmasının önüne geçilmiş olacaktır. Sosyal bilimlerdeki metodolojik tartışmaların genelde din bilimlerinde, özeldir ise din felsefesi ve dinler tarihi özelinde yapılması hem akademik hem de entelektüel otantik ve ciddiyet için şart görünmektedir. Din felsefesi ve dinler tarihinin kendisine konu edindiği dinden ne anladığını çözümlmek bu disiplinlerde anlamlı bir çalışma yapılabilmesi için hayati bir rol oynamaktadır.

Bugün dinler tarihi ve din felsefesi üzerine araştırma ve incelemede bulunanların bu disiplinlerin temel kavramlarına yönelik çok yönlü bir araştırma yapmaları elzem görünmektedir. Bu çalışmada sadece din kavramına yönelik eleştirel bir sorgulama yapmaya çalıştık. Bunun yanında, Tanrı, vahiy, ruh, ahiret, yeniden diriliş, peygamber, mucize, deizm, ateizm, panteizm ve iman/inanç gibi anahtar kavramlar üzerine de karşılaştırılmalı çalışmalar yapılabilir. Daha işin başında bu türden anahtar kavramlar üzerine zihinlerde bir netlik, çeşitli bağlamlarda kullanımlarına dair bir açıklık, benzer kavramlarla ilişkisine dair bir seçiklik ortaya konmadığı takdirde, bu kavramlar üzerine inşa edilen önermelerin, işin başındaki tasavvuru tasdik etmeye yönelik olduğu anlaşılacaktır.

Din felsefesi ve dinler tarihi disiplinlerinin yanında din sosyolojisi, din antropolojisi, din psikolojisi disiplinleri de dinden ne anladıklarını, hangi din üzerine araştırmalar yaptıklarını açık bir şekilde belirtebilirler ve din kavramı konusunda kavramsal bir açık seçikliğe imkân verecek analizler yapabilirler. Aksi takdirde önceden belirlenmiş bir dinin sorunları o dinden olmayanlar tarafından araştırıldığı ve tartışıldığı zaman ulaşılan sonuçlar, araştırmacıların bu sonuçları kendi dinlerine genellemelerine yol açabilir. Bu ise beraberinde akademik, ahlaki ve ontolojik sorunları getirebilir.

Kaynakça

Abdülmelik, Enver. "Krizdeki Oryantalizm". Der. A. L. Tibawi, Enver Abdülmelik ve Hamid Algar, *Krizdeki Oryantalizm: Eleştiriler*. İstanbul: Yöneliş, 1998.

Adıbelli, Ramazan. "Mircea Eliade'ı Yakmak mı Gerek? Eliade'a Fransa'da Yöneltilen Eleştirilerin İdeolojik Boyutu". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (2012): 115–138.

Adıbelli, Ramazan. "Din'siz Bir Dinler Tarih İnşa Etmek: 'Din'e İkame Olarak Daniel Dubuisson'un 'Kozmografik Oluşumlar' Kavramı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XLIV/1 (2018), 7-40.

Adıbelli, Ramazan. "Katolik-Laik Tartışması Bağlamında Fransa'da Dinler Tarihi Disiplininin Oluşum Süreci". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/1 (2012), 111–136.

Alatas, Syed Farid. "Sorunlu 'Religion' Kavramı ve Hinduizm Kurgusunun Biruni'ye Atıfla İncelenmesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 23 (2010).

Alpyağıl, Recep. *Türkiye'de Otantik Felsefe Yapabilmenin İmkânı ve Din Felsefesi-Paul Ricauer Üzerine Bir Soruşturma-*. İstanbul: İz Yayınları, 2010.

Amin, Samir. *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*. Çev. Mehmet Sert. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.

Arkonaç, Sibel. "Gerçekliğin Yerel İnşasında Kartezyen Olmayan Özne, Öteki, Fail". ed. S. Arkonaç. *Doğunun Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair*. 249-274. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

Arkonaç, Sibel. "Türkiye'de Bilgiyi Ele Almada Meseleler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* 3/22 (2011).

Asad, Talal. *Dinin Soykütükleri Hristiyanlıkta ve İslam'da İktidarın Nedenleri ve Disiplin*. çev. Ayet Aram Tekin. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

Asad, Talal. *Idea of an Anthropology of Islam*. Occasional Paper Series, Center For Contemporary Arab Studies. Washington: Georgetown University, 1986.

Asad, Talal. *Secular Translations: Nation-State, Modern Self, and Calculative Reason*. New York, NY: Columbia University Press, 2018.

Asad, Talal. "Antropolojik bir Kategori olarak Dinin İnşası". *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2007), 103-137.

Atalay, Sare Levin. "Bir 'Batı İcadı' Olarak Din: 'Religion' Kavramının Modern Batı'da İnşası". *İnsan ve Toplum Dergisi* 6 /2 (2016), 27-47.

Bulut, Yücel. *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

King, Richard. *Orientalism and Religion: Post-Colonial Theory, India and "The Mystic East"*. London and New York: Roudedge, 2001.

Dubuisson, Daniel. *The Western Constructin of Religion: Myths, Knowledge and Ideology*. Trans. William Sayers. Baltimore: John Hopkins University Press, 2003.

Dupre, Wilhelm. "Critique and Challenge: Some Remarks on Daniel Dubuisson's Critique of The Concept of Religion". *Review Symposium*, ed. Steven Engler, Dean Miller, *Religion* 36 (2006), 140-141.

Ertürk, Ramazan. *Varoluşsal Din Felsefesine Giriş*. İstanbul: Yarn Yayınları, 2012.

Fitzgerald, Timothy. "A Critique of 'Religion' as a Cross-Cultural Category". *Method and Theory in 9/2* (1997), 91-110.

Fitzgerald, Timothy. *The Ideology of Religious Studies*. New York: Oxford University Press, 2000.

Harman, Ömer Faruk. "Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihinin Ortaya Çıkışı (Doğu-Batı)". *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*. Ed. Ali İsmail Güngör. 23- 48. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Yayınları, 2010.

Hocaoğlu, Durmuş. "Din'de "İkame" Prensibi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2007), 249-298.

Hughes, Aaron. "Haven't We Been here Before? Rehabilitating Religion in Light of Dubuisson's Critique". *Review Symposium*. Ed. Steven Engler, Dean Miller. *Religion* 36 (2006).

Kuhn, Thomas. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1962.

Kuşçu, Emir. *Dinler Tarihinin Eleştirel Bağlamı Jeneoloji, Yapıbozum ve Post-Kolonyal Eleştiri*. Malatya: Mengüceli Yayınları, 2013.

Küçük, Abdurrahman, "Kur'an'da Din ve Din Anlayışı". *Dinler Tarihi Araştırmaları II, (Sempozyum, 20-21 Kasım Konya)*. 1-11. Ankara: Dinler Tarihi Yayınları, 2000.

Marranci, Gabriele. "İslâm'ı İncelemekten Müslümanları İncelemeye: Bir İslâm Antropolojisine Doğru". çev. Mikail Özer. *Birey ve Toplum* 3/6 (2013), 193-221.

McCutcheon, Russell. "The Resiliency of Conceptual Anachronisms. On Knowing The Limits of the 'West' and 'Religion', *Review Symposium* ed. Steven Engler, Dean Miller. *Religion* 36 (2006), 161-162.

Müller, F. Max. *Introduction to the Science of Religion*. London: Longmans, Green and Co., 1899.

Nayar, Pramond K. "Western Construction of Religion". *Journal of Cultural and Religious Theory* 6/3 (2005).

Reçber, Mehmet Sait. "Din Felsefesi Üzerine". *Felsefe Dünyası Dergisi* 55 (2012).

- Said, Edward. *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. Çev. Berna Yıldırım. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Saler, Benson. *Conceptualizing Religion: Immanent Anthropologists, Transcendent Natives, and Unbounded Categories*. Benson Saler. Leiden: E. J. Brill, 1993.
- Segal, "Dubuisson's Western Construction of Religion". *Review Symposium*, ed. Steven Engler, Dean Miller. *Religion*. 36 (2006).
- Streng, Frederick J. "Studying Religion: Possibilities and Limitations of Different Definitions". *Journal of the American Academy of Religion* 40/2 (1972), 219-237.
- Taves, Ann. "Comments on Daniel Dubuisson's The Western Construction of Religion". *Religion* 36/3 (2006), 138-140.
- Tümer, Günay. "Çeşitli Yönleriyle Din". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVIII (1986), 213-267.
- Ulukütük, Mehmet. "Batı Felsefesi ve 'Taşra'sı: Efendiler İcadı ile Köleler Üretiminin Merkez-Taşra İkileminde Yansımaları". *Uluslararası Katılımlı Birey ve Toplum Dergisi* 8/15 (2018), 31-75.
- Ulukütük, Mehmet. "Felsefi Metinlerin Anlaşılmasının Hermeneutik Ufukları: Hakikat, Yöntem ve Tarihselliğin Ufukları". *Uluslararası Dinî ve Felsefî Metinler: 21. Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu*, 20-21 Ekim. İstanbul: 2011.
- Ulukütük, Mehmet. "Günümüz Türkiye'sinde Otantik Felsefe Arayışları Bağlamında Bize/Kendimize Özgü Bir Din Felsefesi Söylemleri". *İnönü Üniversitesi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Din Bilimleri* 2/1 (2013), 1-24.
- Ünal, Ahmet Zeki. "Klasik Fransız Sosyoloji Geleneğinde Toplumsal Düzenin Yeniden İnşası Sorunu ve 'İkame Din". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 18/30 (2016), 28-34.

